

*Dominika Mikucka-Wójtowicz**

Demokratyczny przełom czy autorytarny zwrot? Wpływ trzydziestoletniej dominacji i wyborczej porażki DPS w 2020 roku na proces demokratyzacji w Czarnogórze

Democratic Breakthrough or Authoritarian Turn? The Impact of the DPS 30-year Longevity in Power and its Electoral Defeat in 2020 on the Democratisation Process of Montenegro

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: Czarnogóra, państwa postjugosłwiańskie, partie polityczne, partia dominująca, demokratyzacja

Key words: Montenegro, post-Yugoslav countries, political parties, predominant party system, democratisation

Abstrakt: Celem artykułu jest analiza znaczenia dominacji na czarnogórskiej scenie partyjnej Demokratycznej Partii Socjalistów (najdłużej rządzącej partii nie tylko w państwach byłej Jugosławii, ale całej Europie Środkowo-Wschodniej) oraz przyczyn jej porażki wyborczej w 2020 i 2023 roku. Z drugiej zaś, spojrzenie na długotrwałą dominację DPS oraz przejście władzy przez siły opozycyjne z perspektyw teorii zmian partyjnych oraz demokratycznej transformacji. Przede wszystkim uwaga została zwrócona na funkcjonowanie tzw. reżimów ułomnych oraz zjawisko cofania się demokracji (democratic backsliding).

Abstract: The aim of the paper is to analyse both the significance of the three-decade dominance on the Montenegrin party scene of the Democratic Party of Socialists (the longest ruling party, not only in the post-Yugoslav countries, but also in the whole CEE region) and the reasons behind its electoral defeat in 2020 and 2023. In the analysis of the DPS's longevity in power and then its loss the theories of party change as well as of democratic transition were applied. Above all, the focus was placed on the functioning of the so-called hybrid regimes and the phenomenon of democratic backsliding.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7192-5524>; dr, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski. E-mail: d.mikucka-wojt@uw.edu.pl.

Wprowadzenie

Po trzydziestu latach dominacji na partyjnej i politycznej scenie postkomunistycznej Demokratycznej Partii Socjalistów (*Demokratska stranka socijalista*, DPS) i jej długoletniego lidera Milo Djukanovicia, w Czarnogórze doszło do politycznego trzęsienia ziemi, i ich odsunięcia od władzy. Proces ten rozpoczął się w sierpniu 2020 roku, kiedy DPS wprawdzie uzyskała najwięcej mandatów w wyborach parlamentarnych (30 z 81), ale mimo dobrego wyniku nie była w stanie utworzyć rządu. Proces odsunięcia od władzy postkomunistów zakończył się trzy lata później, w kwietniu 2023 roku. Ubiegający się o reelekcję w wyborach prezydenckich Milo Djukanović przegrał wówczas z niemal politycznym nowicjuszem Jakovem Milatoviciem, wiceprzewodniczącym utworzonego w czerwcu 2022 roku ugrupowania Ruch Europa Teraz! (*Pokret Evropa sad!*, PES!), które niespodziewanie triumfowało w przeprowadzonych jesienią 2022 roku wyborach lokalnych w Podgoricy. Zaś dwa miesiące po wyborach prezydenckich, w czerwcu 2023 roku, PES! wygrało również przedterminowe wybory parlamentarne. Jednak ani utworzenie rządu przez opozycję w 2020 roku ani wygrane przez opozycję wybory w 2023 roku nie przyspieszyły wbrew zapowiedziom zwycięskich ugrupowań oraz oczekiwaniom części komentatorów politycznych postępu procesu demokratyzacji, a wręcz można w nim było zauważyć znaczący regres.

Celem artykułu jest z jednej strony wskazanie cech dystynktywnych czarnogórskiego reżimu politycznego i analiza znaczenia dominacji na partyjnej scenie DPS, najdłużej rządzącego ugrupowania nie tylko w państwach postjugosłowiańskich, ale szerzej Europie Środkowo-Wschodniej. A także wskazanie przyczyn jego porażki wyborczej w 2020 i 2023 roku. Z drugiej zaś spojrzenie na długotrwałą dominację DPS oraz przejście władzy przez siły opozycyjne z perspektyw teorii zmiany partyjnej i demokratycznej transformacji. Przedewszystkim uwaga została zwrócona na funkcjonowanie tzw. reżimów ułomnych oraz zjawisko cofania się demokracji (*democratic backsliding*). W analizie zastosowano metodę śledzenia procesu, której celem jest prześledzenie mechanizmów przyczynowo-skutkowych między zdarzeniami¹, w tym przypadku związanych z przebiegiem procesu demokratyzacji, dominacją na partyjnej scenie jednego ugrupowania oraz zmianą władzy.

¹ Zob. D. Beach, R.B. Pedersen, *Process-Tracing Methods. Foundation and Guidelines. Second Edition*, Ann Arbor, 2019, s. 2–3, 11–14.

Między demokratyzacją a regresem demokratycznych przemian – klasyfikacje reżimu politycznego Czarnogóry do 2020 roku

Choć z założenia pożądanym efektem procesu demokratyzacji powinno być przejście od reżimu niedemokratycznego do demokratycznego, a następnie jego konsolidacja (utrwalenie), w Czarnogórze ten cel nie został osiągnięty. I nie jest ona wyjątkiem. Już przed dwoma dekadami Thomas Carothers krytykował tzw. ścieżkę przemian D. Rustowa, i twierdził, że duża część państw, w których w latach 90. XX wieku rozpoczął się proces transformacji ustrojowej, utknie w szarej strefie, tworząc tzw. reżimy ułomne². A zatem nie będzie ich można zaklasyfikować ani jako w pełni demokratyczne ani definitywnie autorytarne. Zalicza się do nich państwa, które bądź utknęły na różnych etapach przejścia między autorytaryzmem a demokracją (np. Bośnia i Hercegowina) bądź zaszedł w nich wyraźny regres demokratycznych przemian (Węgry). Sięgając do klasycznej już pracy Samuela Huntingtona można powiedzieć, że objęła je fala odwrótu od demokratyzacji. Według badacza, wszystkie dotychczasowe fale demokratyzacji przebiegały falami. Zaś po fali demokratycznych przemian zwykle następował odwrót, podczas którego część państw wprowadzających demokratyczne systemy rządów, zmieniała kurs i wracała do rządów niedemokratycznych³. Oczywiście niekoniernie były to *stricte* powroty do starego niedemokratycznego reżimu. Czasem ustanawiano nowy niedemokratyczny reżim bądź też państwa stawały się tzw. demokracjami nieskonsolidowanymi (nazywanymi również wyborczymi)⁴ lub klasyfikowano je jako różne typy demokracji ułomnych czy reżimów hybrydowych (określanych przez Larry'ego Diamonda także pseudodemokracjami)⁵.

Samo pojęcie demokracji ułomnych, upowszechnione przez Wolfganga Merkla⁶, jest bardzo szerokie, a autorzy poszczególnych typologii starali się uwzględnić i zwrócić uwagę na zasadnicze defekty oddalające konkretne wskazywane przez siebie typy systemów politycznych od skonsolidowanych –

² T. Carothers, *The End of Transition Paradigm*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 1, s. 9.

³ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995, s. 24.

⁴ Nieco upraszczając można powiedzieć, że podział na demokracje skonsolidowane (zakozonione) i nieskonsolidowane (wyborcze) jest odbiciem sporu zwolenników dwóch różnych definicji demokratycznego reżimu. Bardziej wymagającej koncepcji demokracji liberalnej w ujęciu Roberta Dahla (poliarchii) oraz tzw. demokracji proceduralnej (nazywanej też minimalistyczną czy wyborczą) autorstwa Josepha Schumpetera.

⁵ L. Diamond, *Developing Democracy. Toward Consolidation*, Baltimore–London 1999, s. 46.

⁶ W. Merkel, *Embedded and Defective Democracies*, «Democratization» 2004, vol. 11, nr 5, s. 49.

zakorzenionych demokracji⁷. W ostatnich latach trend regresu demokracji, który generalizując, przejawia się w „przeprowadzonym z rozmysłem przez rządzących eliminowaniu lub osłabianiu jakiegokolwiek z instytucji politycznych fundamentalnych dla podtrzymania demokratycznego porządku”⁸ niestety przybrał na sile, co potwierdzają chociażby corocznie publikowane raporty fundacji Freedom House czy międzynarodowego projektu kierowanego przez Instytut V-Dem, Uniwersytetu w Göteborgu. Zjawisko powyższe prowadzi do „nieuprawnionego wzmacniania egzekutywy i prób wyjęcia jej spod, lub choć ograniczenia nad nią, demokratycznej kontroli”, zaś „demontaż instytucji, które mogłyby [ją – D.M.W.] ograniczać odbywa się kanałami prawnymi”, np. przy pomocy nowo wybranych składów sędziowskich, ale często też samych parlamentów⁹.

Czarnogórski reżim polityczny w ostatniej dekadzie był różnie klasyfikowany. Z jednej strony w raportach Fundacji Freedom House do 2019 roku był uznawany za nieskonsolidowaną demokrację. Podobnie w tym okresie klasyfikowana była np. Bułgaria, Rumunia czy Chorwacja, jedno z dwóch (obok Słowenii) państw postjugosłowiańskich, które jest członkiem Unii Europejskiej. Podobnie w raportach V-Dem większą część okresu rządów DPS czarnogórski typ reżimu zaliczano do tzw. wyborczych autorytaryzmów (1997–2003, 2007–2009, 2013–2020)¹⁰. Pokrywało się to z oceną części tranzytologów czy badaczy regionu, którzy również raczej skłaniali się do uznania Czarnogóry za jeden z typów reżimów ułomnych – tzw. rywalizacyjny autorytaryzm (*competitive authoritarianism*)¹¹. Larry Diamond, jeden z autorów charakterystyki takich reżimów, podkreśla, iż ich cechą dystynktywną jest ekskluzywność procesu wyborczego oraz różnego rodzaju naruszenia zasad wolnych i uczciwych wyborów ze strony rządzących, np. przy wytyczaniu okręgów wyborczych, powoływaniu komisji, ale również wywieranie presji na kandydatów opozycji czy utrudnianie im prowadzenia kampanii, przede wszystkim przez ograniczanie możliwości dostępu do mediów¹². Choć, co istotne, mimo tych

⁷ Szerzej o klasyfikacjach reżimów ułomnych: D. Mikucka-Wójtowicz, *Transformacja ustrojowa w państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej – geneza, uwarunkowania, przebieg procesu. Uwagi teoretyczne*, [w:] E. Bujwid-Kurek, D. Mikucka-Wójtowicz, *Transformacja ustroju politycznego w wybranych państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, Kraków 2015, s. 48–54.

⁸ N. Bermeo, *On Democratic Backsliding*, «Journal of Democracy» 2016, vol. 27, nr 1, s. 5.

⁹ Tamże, s. 10–11.

¹⁰ V-Dem Institute, *DEMOCRACY REPORT 2023. Defiance in the Face of Autocratization*, https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf (31.12.2023).

¹¹ S. Lewitsky, L. Way, *The New Competitive Authoritarianism...*, s. 53.

¹² L. Diamond, *Elections Without Democracy. Thinking about Hybrid Regimes*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 2, s. 28–30.

naruszeń i nadużyć ze strony rządzących oraz „nieuczciwej konkurencji wyborczej”¹³, wciąż istnieją elementy rywalizacji, a opozycja stanowi liczącą się siłę polityczną. Z kolei badający od lat ów typ reżimów ułomnych Stephen Lewitsky i Lucan S. Way podkreślają, że demokratyczne instytucje są w nich wykorzystywane jako sposób zdobycia i sprawowania władzy, a fakt, że rządzący notorycznie łamią oficjalnie obowiązujące demokratyczne zasady sprawia, że często nie spełniają one demokratycznych standardów¹⁴. Taka klasyfikacja, choć podzielana przez część badaczy, nie była jedyna. Jelena Džankić i Soeren Keil, przede wszystkim podkreślali fakt „zawłaszczania” politycznych instytucji w państwie przez DPS, uznając Czarnogórę za tzw. państwo zawłaszczone (*capture state*)¹⁵. Zaś z uwagi na długotrwałe przywództwo polityczne Milo Djukanovicia¹⁶, w 2016 roku politolog Srđa Pavlović określił czarnogórski reżim mianem stabilokracji (*stabilocracy*). Termin ten został później rozpropagowany przez jednego z najbardziej uznanych badaczy regionu Florianą Biebera, który do stabilokracji zaliczył również Serbię pod rządami postępowców Aleksandra Vučića, Republikę Serbską rządzoną przez Milorada Dodika oraz Macedonię za rządów Nikoli Gruevskiego z konserwatywnej VMRO-DPMNE¹⁷. W opinii F. Biebera charakterystyczną cechą tego typu reżimów ułomnych jest z jednej strony „zawieszenie” części demokratycznych zasad czy liberalnych wartości. Z drugiej zaś fakt, iż dzieje się to za przyzwoleniem zagranicznych aktorów (w tym również organizacji międzynarodowych), którzy zgadzają się na taki stan rzeczy w imię utrzymania w danym państwie stabilnych rządów prowadzących w miarę przewidywalną politykę zagraniczną. Zapewniając im w ten sposób swego rodzaju „zewnętrzną legitymizację”¹⁸. Zresztą, zdaniem przywołanego badacza, odgrywa ona znaczącą rolę dla ich żywotności, dając im możliwość pokazania swojej wiarygodności, dzięki podkreśleniu więzi z państwami człon-

¹³ S. Lewitsky, L. Way, *The New Competitive Authoritarianism*, «Journal of Democracy» 2020, vol. 31, nr 1, s. 3.

¹⁴ Zob. S. Lewitsky, L.A. Way, *The Rise of Competitive Authoritarianism*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 2, s. 52, 54.

¹⁵ J. Džankić, S. Keil, *State-sponsored Populism and the Rise of Populist Governance: The Case of Montenegro*, «Journal of Balkans and Near Eastern Studies» 2017, vol. 19, nr 4, s. 413.

¹⁶ M. Djukanović bezsprzecznie był najważniejszą postacią na politycznej scenie Czarnogóry od początku lat 90. XX wieku. W 1991 roku, w wieku 29 lat, po raz pierwszy został premierem; był wówczas najmłodszym szefem rządu w Europie. Urząd premiera sprawował w sumie sześciokrotnie. Ponadto dwukrotnie pełnił także urząd prezydenta. Od rozłamu w DPS w 1997 roku do kwietnia 2023 był też liderem czarnogórskich socjalistów.

¹⁷ F. Bieber, *Mechanism of Authoritarianism*, [w:] F. Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, Cham 2020, s. 90.

¹⁸ Zob. F. Bieber, *The Rise (and Fall) of Balkan Stabilocracies*, «Horizons» 2018, nr 10, zwł. s. 176–177, 179.

kowskimi. Równocześnie jednak wpływa na osłabienie opozycji, „relatywizując jej krytykę autorytarnych rządów”¹⁹. Ów typ reżimu bywa również określany mianem labilokracji. Autor przywołanego pojęcia – Zoran Lutovac, słusznie podkreśla, że w rzeczywistości ich stabilność jest pozorna. Zaś w dłuższej perspektywie ten typ reżimu osłabia i tak słabe niezakorzenione społecznie instytucje, trwale i silnie podkopując podstawowe zasady demokracji liberalnej: wolne i uczciwe wybory oraz wolność mediów²⁰.

Determinanty pozycji DPS w systemie politycznym i partyjnym Czarnogóry do 2020 roku

Czarnogóra jest pod wieloma względami wyjątkowa na tle innych państw postjugosłowiańskich. A każda z tych wyjątkowych cech potencjalnie stanowi wyzwanie i utrudnienia w procesie demokracji.

Po pierwsze, na początku lat 90. XX wieku, w czasie dezintegracji Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, jako jedyna z republik zdecydowała się na kontynuowanie państwa federalnego z Serbią. W przeprowadzonym w marcu 1992 roku referendum taką opcję poparło ponad 95% głosujących, przy ponad 66% frekwencji²¹. Nowe państwo zostało utworzone w kwietniu 1992 roku pod nazwą – Federalna Republika Jugosławii (SRJ, *Savezna Republika Jugoslavije*). Mimo dużego poparcia dla utworzenia federacji, jak podkreśla Ewa Bujwid-Kurek, „Związek Czarnogóry z Serbią niemal od samego początku był oparty bardziej na rozsądku aniżeli na prawdziwej przyjaźni”²². W tej formule SRJ przetrwała do marca 2003 roku. Wówczas na mocy porozumienia zawartego pod auspicjami UE, została zastąpiona luźną konfederacją – Unią Państwową Serbii i Czarnogóry. Często ironicznie nazywaną Solanią, od nazwiska jednego z głównych architektów tych porozumień (Javiera Solana, pełniącego w tym czasie funkcję przedstawiciela UE ds. polityki zagranicznej i obronnej). Regulująca jego funkcjonowanie Karta Konstytucyjna dawała obu podmiotom nowej konfederacji możliwość secesji po upływie trzech lat, i z tej możliwości postanowiła skorzystać DPS. Przy czym cały 14 letni okres funkcjonowania tzw. Trzeciej Jugosławii najlepiej opisuje nieco ironiczna konstatacja serbskiego politologa Milana Jovanovicia, że była to „federacja w stanie permanentnego

¹⁹ F. Bieber, *Machanism...*, s. 105.

²⁰ Z. Lutovac, *Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism*, Wyd. IDN, Beograd 2020, s. 155.

²¹ CEMI, *Zvanični rezultati referenduma 1992. godine*, <https://web.archive.org/web/20090214045300/http://cemi.cg.yu/izbori/referendum1992/zvanicnirez.htm> (31.12.2023).

²² E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008, s. 182.

rozpadu”²³. Zatem, pomijając Kosowo, którego niepodległość wciąż nie jest powszechnie uznana nawet przez wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej, Czarnogóra jest najmłodszym (a zarazem najmniejszym) spośród państw postjugosłowiańskich. Wypada podkreślić, że według licznych tranzytologów, w tym Juana Linza i Alfreda Stepana, warunkiem *sine qua non* demokracji jest posiadanie przez państwo jasno zdefiniowanych granic i identyfikującej się z nim ludności²⁴. Czarnogóra ogłosiła niepodległość dopiero w wyniku referendum przeprowadzonego w maju 2006 roku. Zaś zasady jego przeprowadzenia zostały „narzucone” przez amerykańską dyplomację oraz unijnych urzędników. Przede wszystkim, z obawy przed eskalacją kolejnego kryzysu w regionie, wprowadzono wyższy wobec standardowych zasad próg wymaganego poparcia zwolenników niepodległości na poziomie 55%. Za inicjatora przywołanego rozwiązania jest uważany ówczesny amerykański ambasador w Jugosławii William Montgomery²⁵. Przy czym wymagany próg został „niemal cudem” osiągnięty. Za niepodległością opowiedziało się 55,5% obywateli, przy bardzo wysokiej frekwencji wynoszącej 86,5%²⁶.

Po drugie, Czarnogóra jest jedynym – co podkreśla jeden z czołowych badaczy procesu dezintegracji SFRJ Dejan Jović – państwem postjugosłowiańskim, które nie ma większościowego narodu²⁷. Na przestrzeni ostatnich czterdziestu lat doszło do znaczącej zmiany profilu demograficznego i kulturowego jego mieszkańców, a w jego strukturze nie ma dominującej grupy narodowej. Jest to o tyle istotne, że w sytuacji kryzysów politycznych taka struktura sprzyja silnej polaryzacji społeczeństwa i przekształcania się również w spory o charakterze kulturowym. Było to doskonale widoczne w 2019 roku podczas masowych procesji w obronie praw majątkowych Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SCP), ale też tegorocznych sporów związanych z przeprowadzeniem spisu powszechnego.

Według ostatnich spisów ludności przeprowadzonych przed rozpadem SFRJ, w 1981 i 1991 roku, narodowość czarnogórską deklarowało odpo-

²³ M. Jovanović, *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd 2008, s. 247.

²⁴ J. Linz, A. Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd 1998, s. 33–57.

²⁵ S. Darmanović, *Crna Gora i međunarodna zajednica – od klienta do „troublemaker”-a*, «Yearbook of the Balkan Rights Network» 2001, s. 20.

²⁶ Republička izborna Komisija, *Izještaj o rezultatu glasanja na referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore održanom 21. maja 2006. godine*, <https://web.archive.org/web/20060720151606/>; <http://www.rrk.cg.yu/aktuelnosti/aktuelnosti.htm> (31.12.2023).

²⁷ Jović zwraca uwagę, że taka sytuacja miała miejsce również w Bośni i Hercegowinie, jednak według danych ze spisu powszechnego z 2013 roku Boszniacy minimalnie przekroczyli granicę 50% w strukturze narodowo-etnicznej państwa. D. Jović, *Crna Gora i raspad Jugoslavije*, «Nedeljnik» 13.04.2023, s. 19.

wiednio 68,54% i 61,86% mieszkańców. Drugą najliczniejszą grupę stanowili wówczas Muzułmanie, odpowiednio: 13,36% i 14,57%. Zaś trzecią Serbowie: 3,32% w 1981 roku i 9,34% w 1991 roku²⁸. Sytuacja zaczęła się zmieniać w kolejnych latach. Według spisu z 2003 roku narodowość czarnogórską deklarowało (już tylko) 43,16% obywateli, zaś serbską (aż) 31,99%²⁹. Według danych z kolejnego spisu z 2011 roku, narodowość czarnogórską deklarowało 44,98% obywateli, serbską 28,73%. Co ciekawe, sytuacja wyglądała odmiennie, gdy spojrzymy na deklaracje dotyczące ojczystego języka. 42,88% obywateli wskazywało, że jest nim serbski, zaś 36,97% czarnogórski³⁰. Kwestia różnic językowych na obszarze byłej Jugosławii wciąż budzi wiele kontrowersji, i podlega upolitycznieniu, zwłaszcza przez aktorów reprezentujących prawą stronę sceny politycznej³¹. Jej analiza zdecydowanie wykracza poza ramy niniejszego opracowania, jednak wypada wspomnieć, że po przejściu władzy w DPS przez Milo Djukanovicia ważną rolę odgrywało „wskrzeszenie” czarnogórskiego języka³².

Na podziały narodowościowo-językowe nakładał się jeszcze podział religijny. Generalnie ludność państwa jest wyznania prawosławnego, jednak wierni należą do dwóch różnych kościołów prawosławnych: Serbskiej oraz Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej (odpowiednio: SCP i CzCP). Kwestia powyższa posiada istotne znaczenie dla rozważań o przebiegu procesu demokratyzacji, ale również porażki DPS w wyborach w 2020 roku oraz polityki prowadzonej przez trzy kolejne koalicyjne rządy, które część miejscowych badaczy oskarża o „przyspieszoną klerykalizację państwa”³³. Serbska Cerkiew Prawosławna odgrywa rolę istotnego nieformalnego weto gracza (aktora politycznego mającego polityczną moc, mimo braku politycznej legitymizacji)³⁴, reprezen-

²⁸ Zob. P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze byłej Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 111; A.B. Domachowska, *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991–2018. Geneza i uwarunkowania*, Toruń 2019, s. 145.

²⁹ Konačni rezultati 2003. Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti u Republici Crnoj Gori, po opštinama, <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis03/saopstenje44.pdf> (31.12.2023).

³⁰ MONSTAT, Popis stanovništva. Podaci na nivou Crne Gore, <http://monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>.

³¹ Starając się spojrzeć w sposób obiektywny, należałoby za lingwistką Snježaną Kordić uznać język serbsko-chorwacki, za tzw. język policentryczny, podobnie jak język angielski, którego regionalne zróżnicowanie nie budzi przecież takich politycznych emocji. S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010, zwł. rozdz. *Policentrični standardni jezik*, s. 69–168.

³² Zob. A.B. Domachowska, *Proces budowania...*, s. 173.

³³ Zob. M. Jovičević, *Intervju: Radovan Radonjić: Gledamo mirno kapitulaciju Crne Gore pred stranim gazdom*, «Pobjeda» 6-7.01–8.01.2024, s. 2–3. Szerzej na ten temat: D. Lalović, D. Ivezić, *Crnogorski izazovi*, Zagreb 2021.

³⁴ Do tej grupy aktorów, tranzytolodzy zaliczają również np. wojsko, bojówki paramilitarne, a także przedstawiciele kapitału finansowego czy przestępczości zorganizowanej.

tującego – oczywiście poza własnymi – również interesy Serbii, a pośrednio także Federacji Rosyjskiej, na co zwracał uwagę m.in. serbski historyk Milivoj Bešlin. Podkreślał on, iż SCP w ostatnim czasie odgrywa kontrowersyjną rolę, kwestionując suwerenność czarnogórskiego państwa i narodu. A wręcz „jest generatorem niestabilności, i politycznym «parasolem» dla różnych ekstremistycznych grup politycznych, z których część jest przecież nawet oskarżona o udział w próbie przewrotu” w 2016 roku³⁵.

Wskazane powyżej zróżnicowanie czarnogórskiego społeczeństwa odgrywa istotną rolę z perspektywy przebiegu procesu demokratycznej transformacji. Tranzytolodzy bowiem często podkreślali, że demokratyzacja jest łatwiejsza w państwach etnicznie homogenicznych oraz takich, w których nie ma dużego zróżnicowanie językowego. Ponadto jako obciążenie dla tego procesu wskazywali dominację prawosławia i islamu, gdyż na ich teren „nie przeniknęła w sposób istotny zachodnia kultura”³⁶.

Najbardziej wyjątkowy i wyróżniający Czarnogórę na tle sąsiednich państw był jednak fakt, iż do 2020 roku miała ona najstabilniejszą wśród państw postjugosłowiańskich scenę polityczną, zdominowaną przez Demokratyczną Partię Socjalistów. Partia ta, od pierwszych rywalizacyjnych wyborów w grudniu 1990 wygrywała wszystkie kolejne elekcje prezydenckie i parlamentarne do 2020 roku. Co ciekawe – mimo, a może raczej dzięki, kilku diametralnym zmianom profilu politycznego. Długoletnie rządy socjalistów gwarantowały pewną polityczną stabilność. Wyjątkową na tle sąsiednich państw postjugosłowiańskich, gdzie od dekady widoczny był trend wygrywania wyborów przez „nowych graczy” (ugrupowania Miro Cerara, Marjana Šaraca czy Roberta Goloba w Słowenii czy Serbską Partię Postępową w Serbii), nawet jeśli stanowią one tzw. nowe partie starych kadr. Bądź pojawienia się relewantnych partii trzecich, dysponujących odpowiednim potencjałem koalicyjnym i/lub szantażu, które czasem nawet współtworzą krajowe rządy z mainstreamowymi ugrupowaniami (jak Most w Chorwacji).

Niewątpliwie ważną cechą rządów DPS i jej długoletniego lidera Milo Djukanovicia była, czasem niemal kameleoniczna, umiejętność zmian profilu partii i narzucania pewnych tematów na polityczną agendę. W pierwszej fazie swego funkcjonowania DPS (1990–1997) pod przewodnictwem Miomira Bulatovicia była ściśle związana z serbskim reżimem prezydenta Slobodana Miloševicia i wspierała jego nacjonalistyczną politykę. M. Bulatović, co ważne

Zob. D. Mikucka-Wójtowicz, *Wpływ nieformalnych sił sprzeciwu na przebieg procesu demokratycznej transformacji w Serbii na przykładzie funkcjonowania służb specjalnych*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2014, t. 41, s. 124–125.

³⁵ J. Beharović, *Intervju: Milivoj Bešlin*, «Pobjeda» 15.10.2018, s. 5.

³⁶ S. Huntington, *Trzecia fala...*, s. 297–298.

z perspektywy demokratyzacji i przekształceń formacji postkomunistycznych, był zaliczany do radykalnego skrzydła tego ugrupowania (a wcześniej Związku Komunistów), tzw. radykałów czy twardogłowych. Warto odnotować, że w czasie pierwszych rywalizacyjnych wyborów parlamentarnych czarnogórcy komuniści jako jedyne ugrupowanie postkomunistyczne w byłej Jugosławii startowało pod niezmienną a nawet niezmodyfikowaną nazwą – Związek Komunistów Czarnogóry. Zmiana nazwy ugrupowania na DPS nastąpiła na kongresie w 1991 roku³⁷. Odwołując się do typologii Herberta Kitschelta, John Ishiyama zaklasyfikował czarnogórski komunistyczny reżim jako najbardziej opresyjny – tzw. patrymonialny typ³⁸. Zaś początkowe przywództwo w partii frakcji twardogłowych nie sprzyjało jej przekształceniom i modernizacji. Według licznych badaczy charakter komunistycznego reżimu, jego dziedzictwo polityczne³⁹ oraz właśnie czas i zakres przekształceń partii komunistycznej – czemu sprzyja utrata przez nią władzy w pierwszych wolnych wyborach – mają zasadnicze znaczenie dla przebiegu procesu demokratyzacji. Jak również ściśle z nim powiązaną w naszej części Europy europeizacją. Ale też ma wpływ na późniejszy kształt sceny partyjnej danego państwa⁴⁰. Milada Anna Vachudova wskazywała, że jeśli taka zmiana w obrębie partii komunistycznej następuje szybko, łatwiejsze i szybsze jest także uzyskanie trwałego ogólnopartyjnego konsensusu w sprawie kierunku dalszych reform ekonomicznych i politycznych⁴¹. Zwiększają się również wówczas potencjalne koszty odrotu od tak nakreślonej linii reform w przypadku zwycięstwa ugrupowań antyliberalnych czy nacjonalistycznych⁴².

W przypadku Czarnogóry, diametralną zmianę w pozycjonowaniu się DPS i jej zwrot w kierunku ugrupowań nowoczesnej lewicy był widoczny po rozłamie w DPS w wyniku przegrania wyborów prezydenckich przez jej

³⁷ D. Kovačević, *Partije i partijski sistemi na postjugoslovenskom prostoru*, Beograd 2023, s. 51.

³⁸ J. Ishiyama, *Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe*, «Nations and Nationalism» 1998, vol. 4, nr 1, s. 65.

³⁹ M.in. ze swoją charakterystyczną obstrukcyjną dla budowy demokratycznych instytucji „mentalnością socjalistyczną”, przejawiającą się w rozżewie między deklaracjami a podejmowanymi działaniami. Zob. P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2010, s. 230.

⁴⁰ Zob. D. Dolenc, *Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe*, Colchester 2013, s. 45.

⁴¹ M.A. Vachudova, *Tempered by the EU? Political Parties and Party Systems before and after Accession*, «Journal of European Public Policy» 2008, t. 25, nr 6, s. 868.

⁴² F. Schimemelfenning, *Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellation, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe*, «International Organizations» 2005, t. 59, s. 835–836.

ówczesnego lidera M. Bulatovicia i przejściu władzy w państwie, i partii, przez Milo Djukanovicia⁴³. Jak podkreślał uznany badacz systemów partyjnych w regionie – Vladimir Goati, stawkę ówczesnej elekcji stanowił wybór między autorytaryzmem i (dalszym) izolacjonizmem, a demokratyzacją i stopniowym otwarciem na Zachód⁴⁴. M. Djukanović wyraźnie zdystansował się wówczas od ówczesnej polityki S. Miloševicia, „właściwie odczytując zmiany w środowisku międzynarodowym”⁴⁵. Choć w 1991 roku, na początku swojej kariery, wysłał czarnogórską armię do ostrzału Dubrownika, za co dekadę później oficjalnie przeprosił ówczesne chorwackie władze. Po przejściu przywództwa w DPS, M. Djukanović zaczął deklorować bezwarunkowe przestrzeganie porozumień z Dayton, kończących wojnę w Bośni oraz wydania ICTY wszystkich oskarżonych przez Trybunał za zbrodnie wojenne, którzy zostaną schwytani na terytorium Czarnogóry⁴⁶. Ważną rolę odegrało również głoszenie w 1998 roku neutralności podczas konfliktu w Kosowie, co umożliwiło Czarnogórze uzyskanie pomocy finansowej z Zachodu, mimo objęcia Serbii sankcjami. Do ważnych decyzji dystansujących się od SRJ i naruszających dotychczasowe zasady funkcjonowania federalnego państwa, można zaliczyć również jednostronną decyzję o wstrzymaniu części wpłat do federalnego budżetu i przyjęciu marki niemieckiej w 1999 roku (w 2002 roku zastąpionej euro), w celu złagodzenia skutków serbskiej hiperinflacji i sankcji gospodarczych⁴⁷. Ponadto, pod koniec lat 90. Czarnogóra kilkakrotnie oferowała także możliwość schronienia najbardziej szykanowanym wówczas przez władze w Belgradzie serbskim opozycjonistom: Vukowi Draškovićowi oraz Zoranowi Djindjiciowi.

Do swoich priorytetów M. Djukanović zaliczył również stworzenie suwerennego państwa, postulat przejęty od małej opozycyjnej liberalnej partii Liberalnego Związku Czarnogóry (LSCG). I rzeczywiście DPS odegrała ważną rolę w procesie jego tworzenia, co jest dość nietypowe na tle przechodzących

⁴³ Po przegranej Bulatović założył nowe nacjonalistyczne ugrupowanie DPS Momir Bulatović, które później zostało przemianowane na Socjalistyczną Narodową Partię Czarnogóry (SNP). Początkowo była to najsilniejsza partia opozycyjna. Po wycofaniu się M. Bulatovicia z polityki w 2001 roku, SNP formalnie stała się proeuropejska. Przy czym warto wspomnieć, że jest to ugrupowanie, które chyba przeszło najwięcej wewnątrzpartyjnych rozłamów. Z. Darmanović, *Podsjećanje: Kako se osipala Socijalistička narodna partija*, «Pobjeda» 22.01.2017, s. 3.

⁴⁴ V. Goati, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003.*, CeSID-NDI, Beograd 2013, s. 121–122, 124.

⁴⁵ F. Bieber, *Post-Yugoslav Patterns of Democratization*, [w:] S.P. Ramet, Ch.M. Hassenstab, O. Listhaug (red.), *Building Democracy in the Yugoslav Successor States*, Cambridge 2017, s. 50.

⁴⁶ Tamże, s. 124.

⁴⁷ G. Djurović, D. Lajh, *Relationship with the European Union: Slovenia and Montenegro Compared*, «Politics in Central Europe» 2020, vol. 16, nr 3, s. 678.

wówczas proces demokratyzacji państw w EŚW, jeśli weźmiemy pod uwagę genezę tego ugrupowania i jego profil programowy. Zaś w 2001 roku, po upadku reżimu S. Miloševicia, dołączył jeszcze postulat integracji z Unią Europejską i NATO. Zresztą sukcesem M. Djukanovicia było również zagwarantowanie w 2002 roku przez unijne władze tzw. dwutorowości, czyli rozdzielenia tego procesu dla Serbii i Czarnogóry, mimo że formalnie jeszcze wówczas tworzyły federalne państwo. Przy czym w rzeczywistości proces ten przyspieszył dopiero po ogłoszeniu przez Czarnogórę niepodległości⁴⁸. Czarnogórski politolog i jeden z liderów opozycji Miodrag Lekić, obrazowo podsumował programowe zwroty DSP, stwierdzając, że miała ona zdolność kreowania „polityki kultu wyższego celu”, który miał za zadanie służyć jednoczeniu wokół niego podzielonego czarnogórskiego społeczeństwa⁴⁹. Co ważne, przez długi czas takim spoiwem była właśnie kwestia integracji europejskiej. I trzeba powiedzieć, że rzeczywiście taktyka taka była przez lata bardzo skuteczna i znacząco osłabiała możliwość zagrożenia pozycji DPS przez nowe ugrupowania. Miejscowi badacze podkreślają, że M. Djukanović miał niezwykłą intuicję polityczną i potrafił grać na różne karty (rosyjską, europejską, amerykańską), w zależności od aktualnej sytuacji. Sprawiało to, że zwolennicy lidera DPS podkreślali jego managerskie umiejętności i pragmatyzm, zaś przeciwnicy oskarżali go o polityczny cynizm⁵⁰. Dobrym przykładem takich działań wzbudzających skrajne emocje było uznanie niepodległości Kosowa w 2008 roku, przyłączenie się do unijnych sankcji na Rosję w 2014 roku po agresji na Krym czy forsowanie akcesji do NATO (Czarnogóra uzyskała członkostwo w 2017 roku), mimo oporu znaczącej części społeczeństwa i dużej części ugrupowań opozycyjnych⁵¹, domagających się przeprowadzenia referendum. Opozycji, ściślej partiom wchodzącym w skład koalicji Demokratyczny Front udało się nawet zmobilizować swoich wyborców do dość masowych jak na warunki czarnogórskie protestów. Dosłownie i w przenośni, M. Djukanovicia zgubiła dopiero zwada z SCP w 2019 roku.

Przy czym, choć DPS była przez 30 lat najbardziej znaczącym i najsilniejszym ugrupowaniem na czarnogórskiej scenie politycznej (tabela 1), to

⁴⁸ Szerzej: D. Mikucka-Wójtowicz, *Europeizacja partii i...*, s. 92–95.

⁴⁹ Wywiad z Miodragiem Lekiciem w ramach projektu NCN – UMO 2015/16/S/HS5/00093, Podgorica 5.12.2016.

⁵⁰ M. Popović, *Podijelena nacija. Identitet, država, vlast*, Podgorica 2010, s. 77–78.

⁵¹ Według danych z raportów pozarządowej organizacji Centrum Demokracji i Praw Człowieka (CEDEM), prowadzącej regularne sondaże opinii publicznej, poparcie dla członkostwa w NATO w latach 2008–2022 wynosiło około trzydziestu kilku do maksymalnie 42%. Zaś liczba przeciwników akcesji do NATO zawsze przewyższała odsetek zwolenników. CEDEM, https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2022/07/Prezentacija-jun-2022_FINAL-06072022.pdf (7.01.2023).

poza okresem do 1998 roku, kiedy Czarnogóra była państwem autorytarnym, a proces wyborczy nie zawsze był w pełni uczciwy, tylko raz w 2009 roku uzyskała ona ponad 50% poparcie (51% głosów), zaś dwukrotnie miała ponad 50% udział w parlamentarnych mandatach (2006 rok – 41 i 2009 rok – 48 mandatów)⁵². Zatem tylko w wyniku przywołanych dwóch elekcji czarnogórski system partyjny może być uznany za system z partią dominującą, gdy odwołamy się do rygorystycznych pod tym względem wymogów klasyfikacji Giovaniego Sartoriego⁵³. Choć nawet w opisywanej sytuacji nie spełniał on drugiego wymogu stawianego przez badacza tego typu systemom, jakim jest tworzenie jednopartyjnych rządów. Oba powołane wówczas gabinety miały bowiem charakter koalicyjny (tabela 1). Pozycję DPS w czarnogórskiej polityce, zwłaszcza w czasach przywództwa Djukanovicia, można porównać do roli odgrywanej w latach 1945–1993 we Włoszech przez Chrześcijańską Demokrację (DC). Oceniając rolę DC w powojennym okresie, Gordon Smith zauważył, iż „Niezbędność [partii – D.M.W.] do utworzenia rządu i zajmowana w nim wiodąca pozycja są lepszym wskaźnikiem zmodyfikowanej postaci dominacji”⁵⁴. Partie te cieszyły się podobnym poparciem wyborców na poziomie 30–49%, obie tworzyły też szersze niż wynikałoby to wyłącznie z powyborczej arytmetyki koalicyjne rządy⁵⁵. W przypadku Włoch chodziło o objęcie tzw. kordonem sanitarnym Włoskiej Partii Komunistycznej (PCI), w Czarnogórze ugrupowań proserbskich, częściowo zaliczanych do ugrupowań radykalnej prawicy, tworzących koalicję Front Demokratyczny. Również patologiczne zjawiska związane z funkcjonowaniem obu ugrupowań i będące przejawem partiokracji (*partitocrazia*), czyli zawłaszczenia państwa przez partie (zjawiska zdefiniowanego zresztą w oparciu o analizy funkcjonowania włoskiego systemu politycznego)⁵⁶ są w obu przypadkach zbieżne, od nepotyzmu, nieuprawnionego wykorzystywania państwowych zasobów, upolitycznionej polityki kadrowej m.in. w sądownictwie czy prób podporządkowania z założenia autonomicznych instytucji (jak np. uniwersytety), poprzez korupcję polityczną czy amoralny familiaryzm, po współpracę z organizacjami przestępczości zorganizowanej.

⁵² W czarnogórskiej Skupstzinie jest do obsadzenia 81 mandatów, zatem bezwzględna większość wymagana do powołania rządu wynosi 41.

⁵³ Zob. G. Sartori, *A Typology of Party System*, [w:] P. Mair (red.), *The West European Party System*, Oxford 1990, s. 324–325, 346–347.

⁵⁴ G. Smith, *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Londyn 1992, s. 117.

⁵⁵ Szczegółowe wyniki wyborów do włoskiej Izby Deputowanych za wskazany okres można znaleźć w monografii: K. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2010, s. 188.

⁵⁶ Tamże, s. 187.

Tabela 1. Poparcie DPS w latach 1990–2023 oraz skład rządów

Wybory	Poparcie dla DPS %	Liczba mandatów	Partia rządząca/koalicja
1990	56,16	83 [ze 125]	DPS
1992	43,78	46	1992–1993 – rząd jedności narodowej (DPS, NS, LSCG-SDPR) 1993–1996 rząd mniejszościowy DPS
1996	51,2	45	DPS
1998	49,5	42	DPS, NS, SDP
2001	42,0	36	Rząd mniejszościowy DPS i SDP, wspierany przez LSCG
2002	47,7	39	DPS, SDP
2006	47,6	41	DPS, SDP, DUA
2009	51,0	48	DPS, SDP, DUA, HGI
2012	45,6	39	DPS, SDP, BS, LP, HGI
2016	41,4	36	DPS, SDP, BS, LP, HGI, DUA
Wybory przełomu i odsunięcie od władzy DPS			
2020	DPS 35,1 Koalicja O Przyszłość Czarnogóry (ZBCG) 32,55	DPS 30 ZBCG 27	DF, DCG, SNP, URA, UCG, PCG, RP 2022 rząd mniejszościowy URA, SNP, SDP, BS, DP, AA (wspierany przez DPS, SD) 08.2022–09.2023 rząd techniczny
2023	DPS 23,22 PES! 25,53	DPS 17 (cała koalicja wokół DPS 21) PES! 24	PES!, DCG, SNP, CIVIS, AF, AA (wspierany przez ZBCG i UCG)

Źródło: Dane zebrane ze strony Czarnogórskiej Komisji Wyborczej i jej archiwów, <https://dik.co.me/izbori/za-izbor-poslanika-u-skupstinu-crne-gore/>. Informacje o kształcie powyborczych koalicji w okresie 1990–2020 za: Z. Vujović, A. Nenezic, *Montenegro in Crisis. Navigating Political Turmoil and the Path to European Integration*, «Südosteuropa Mitteilungen» 2023, nr 2, s. 37.

Od czasu przejścia przywództwa w DPS przez M. Djukanovicia tradycyjnym partnerem koalicyjnym socjalistów byli socjaldemokraci z SDP (aż do ich konfliktu i rozłamu SDP na dwa ugrupowania w 2015 roku) oraz ugrupowania reprezentujące mniejszości narodowe, przede wszystkim albańską, boszniacką i chorwacką. Taktyka ta według miejscowych badaczy, na co zwracała uwagę Olivera Komar, „miała służyć docenieniu roli jaką odegrały one w procesie uzyskania niepodległości (...), przy okazji jednak antagonizując część opozycji, składającą się z partii opowiadających się za unią z Ser-

bią, które postrzegały tę współpracę jako zdradę prawosławnych interesów w regionie⁵⁷.

Stabilność sceny partyjnej z dominującą DPS miała jednak swoją wymierną polityczną cenę, którą było wspomniane rozwijanie się patologicznych dla postępu procesu demokratyzacji zjawisk zawłaszczenia instytucji politycznych, nepotyzmu, rozpowszechnionej korupcji itp. Personifikując źródło wskazanych problemów, badacze regionu często zwracali uwagę, że za największą przeszkodą dla demokratyzacji czarnogórskiego systemu politycznego czy przyspieszenia procesu europeizacji było właśnie długoletnie przywództwo polityczne lidera DPS Milo Djukanovicia⁵⁸. Zresztą M. Djukanović, w czasie gdy był liderem DPS, trzykrotnie tymczasowo rezygnował z publicznych funkcji, według analityków pod naciskami unijnych polityków.

Niedemokratyczne praktyki wykorzystywane przez DPS, których ujawnianie, zwłaszcza w ostatniej dekadzie rządów tego ugrupowania, było przedmiotem licznych skandali, dających wrażenie, że bez członkostwa czy sympatyzowania z partią nic się nie da załatwić, z pewnością nie były jednak bez wpływu na jej imponującą bazę członkowską, szacowaną na około 100 tysięcy osób⁵⁹. Dla zobrazowania rzędu wielkości, wypada wspomnieć, że w ostatnich wyborach parlamentarnych w czerwcu 2023 roku uprawnionych do głosowania było niewiele ponad 542 tysiące obywateli⁶⁰. A zatem statystycznie, niemal co piąty wyborca jest członkiem DPS. Z kolei, co istotne z perspektywy instytucjonalizacji partii (jej trwałości organizacyjnej i zakorzenienia w społeczeństwie), DPS i jej długoletni koalicyjny partner SDP mają najlepiej rozwiniętą sieć organizacji terytorialnych, obecnych i aktywnych na poziomie wszystkich jednostek samorządu terytorialnego. W partiach tych bez zakłóceń funkcjonują wszystkie statutowe organy i regularnie odbywają się kongresy⁶¹. Przy czym w aktualnej sytuacji, ważnym pytaniem z perspektywy instytucjonalizacji partii jest zdolność przetrwania i utrzymania relewantnej pozycji DPS po zmianie lidera. Obecny szef socjalistów Danijel Živković początkowo pełnił tę funkcję tymczasowo, a w styczniu 2024 roku zostały przeprowadzone bezpośrednio wybory nowego przywódcy z zastosowaniem zasady OMOV (*one member, one vote*). Pierwsze nie tylko w DPS, ale w ogóle w czarnogórskich partiach.

⁵⁷ O. Komar, *The Elephant in the Room: Illiberal Politics in Montenegro*, «Southeast European and Black Sea Studies» 2020, vol. 20, nr 1, s. 64.

⁵⁸ Zob. J. Wojnicki, *Autorytarne tendencje w państwach postjugosłowiańskich*, «Studia Politologiczne» 2018, vol. 47, s. 161.

⁵⁹ D. Kovačević, *Partije...*, s. 180.

⁶⁰ DIK, *Konačne rezultate za izbor poslanika u Skupštinu Crne Gore*, <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2023/07/KONACNI-REZULTATI-2023.pdf> (31.12.2023).

⁶¹ D. Kovačević, *Partije...*, s. 181.

Choć faktycznie był to raczej plebiscyt, bo D. Živković nie miał w nich kontrkandydata⁶².

Permanentnym problemem za rządów DPS było m.in. upartyjnienie sądownictwa, próby przejścia kontroli nad niezależnymi instytucjami (jak Uniwersytet w Podgoricy), ale też wykorzystywanie państwowych zasobów, w celu poprawy wyników wyborów na korzyść partii rządzącej, co zresztą jak podkreślała Olivera Komar, często było wytykane rządzącym w różnych raportach organizacji pozarządowych oraz unijnych raportach o postępach procesu negocjacji akcesyjnych⁶³. Bolączką długotrwałej politycznej dominacji DPS było też występowanie zjawiska tzw. kapitalizmu koleśi (*crony capitalism*), opisywane m.in. przez tranzytologa Thomasa Carothersa. Według badacza jest ono charakterystyczne m.in. dla państw postradzieckich, w których ma miejsce długotrwała dominacja polityczna jednego ugrupowania. Th. Carothers twierdzi, że w takiej ułomnej wersji kapitalizmu sukcesy przedsiębiorców nie tyle zależą od ich zaangażowania czy innowacyjności, co od sieci nieformalnych układów z rządzącymi⁶⁴. Jednak te nieformalne sieci w ostatnich latach dość często wychodziły na światło dzienne przy okazji ujawniania kolejnych afer z politykami partii rządzącej. Pokazywały one również, że istotnym mechanizmem podtrzymywania władzy było także tworzenie sieci klientelistycznych relacji z wyborcami. W tym kontekście wypada wspomnieć np. nagłośnioną w 2013 roku przez dziennik „Dan” aferę „Nagrania” (*Snimak*). Dziennikarze ujawnili wówczas nagrania z posiedzenia rady DPS, uzyskane rzekomo od byłego członka partii. W nagraniu tym politycy socjalistów omawiali możliwości zatrudnienia osób związanych z partią w ramach różnych realizowanych wówczas projektów, w celu zapewnienia wyborczego poparcia. Z kolei w 2019 roku jeden z czarnogórskich biznesmenów ujawnił nagrania z przekazywania łapówki doradcy prezydenta M. Djukanovicia na wsparcie DPS w kampanii wyborczej. „Afera Koperta”, bo tak nazwały ją czarnogórskie media, wywołała nawet serię protestów społecznych. Afery te są dość symptomatyczne, jeśli chodzi o pokazanie mechanizmów działania socjalistów, ale nie oddają skali problemu na przestrzeni trzech dekad ich rządów.

⁶² W wewnątrzpartyjnych wyborach 28.01.2024 r. zarejestrowało się 23 344 członków DPS (zatem jedynie ok. 1/5 faktycznych członków partii), zaś frekwencja wyniosła 71,78%. D. Živkovića poparło 97,96% głosujących. Đ. Č, *Živković: DPS iz ovog izbornog dana izlazi mnogo jača*, «Pobjeda» 29.01.2024, s. 3.

⁶³ O. Komar, *The Elephant...*, s. 76–77.

⁶⁴ T. Carothers, *The End of...*, s. 11–13.

Ile demokracji w Demokratycznym Froncie? Zwycięstwo opozycji w 2020 roku i powyborcze turbulencje

Wybory z 2020 roku były przeprowadzone w warunkach bardzo silnej polaryzacji społeczeństwa, na co wpływ miał lockdown związany z pandemią COVID-19 (w tym słaba jakość opieki medycznej, duża śmiertelność oraz związany z lockdownem spadek dochodów w turystyce, od których jest uzależniona duża część czarnogórskiego społeczeństwa), afery związane z funkcjonowaniem DPS („afera Koperta”), a także niezadowolenie części wyborców popierających partie proserbskie ze skazania w 2019 roku ich liderów Andriji Mandicia i Milana Kneževicia przez sąd pierwszej instancji za udział w powstrzymanej przez ówczesne władze próbie zamachu stanu czasie wyborów w 2016 roku⁶⁵. Donald Tusk, pełniący wtedy funkcję szefa Rady Europejskiej, wspomina w autobiografii, że według informacji wywiadowczych, „stawką w grze było przejęcie władzy przez prorosyjską opozycję i zablokowanie przystąpienia do NATO”⁶⁶. Politycy DF twierdzili z kolei, że to była zagrywka socjalistów obliczona na zmniejszenie frekwencji w wyborach. Ugrupowania opozycji nie uznały ich wyników i zdecydowały się na (kolejny już wówczas) bojkot prac parlamentu. Dwie najbardziej wytrwałe partie (Zjednoczona Akcja Reformatorska – URA i Demokraci) wróciły do Skupstiny dopiero po niemal trzech latach.

Jednak kluczowa dla wyborczej porażki DPS była forsowana przez partię i przyjęta głosami ówczesnej rządzącej koalicji ustawa o wolności wyznania, której przepisy regulowały również prawa majątkowe wspólnot wyznaniowych. Zgodnie z jej przepisami, musiały one wykazać, że mają dowody na prawo własności obiektów sakralnych stanowiących dziedzictwo kulturowe przed 1 grudnia 1918 roku, kiedy Czarnogóra weszła w skład Królestwa Serbów Chorwatów i Słoweńców (Królestwa SHS). W przeciwnym razie miały zachować prawo ich użytkowania, lecz formalnie miały się one stać własnością państwa. Przepisy te zostały potraktowane przez hierarchów SCP jako jej dyskryminacja i głębokie naruszenie jej praw⁶⁷. Przyjęcie ustawy wywołało masowe wielomiesięczne protesty, aktywnie wspierane przez ugrupowania opozycyjne⁶⁸.

⁶⁵ Sąd pierwszej instancji skazał obu polityków na kary 5 lat więzienia. W 2021 roku sąd drugiej instancji uznał ich zażalenie i nakazał ponowne rozpatrzenie sprawy.

⁶⁶ D. Tusk, *Szczerze*, Warszawa 2019 (e-book, epub).

⁶⁷ *U Crnoj Gori stupio na snagu Zakon o slobodi vjeroispovijesti*, «Radio Slobodna Evropa» 8.01.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30364946.html> (31.12.2023).

⁶⁸ Zob. P. Popović, D. Ećimović, *Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests Brought Down the Government*, «Teoria Polityki» 2023, nr 7, zwł. s. 264–265.

Głównym wyborczym rywalem socjalistów w 2020 roku była koalicja Demokratyczny Front, składająca się z trzech ugrupowań proserbskich, która startowała pod hasłem *O przyszłość Czarnogóry*. Samo hasło po rozwiązaniu DF w 2023 roku stało się nową nazwą koalicji ugrupowań proserbskich. Parafrazując powszechną na obszarze byłej Jugosławii ironiczną konstatację, którą stosuje się, żeby podkreślić, że ktoś/coś nie jest takie, za jakie chce być uważane, można powiedzieć, że mimo zawarcia w nazwie koalicji DF przymiotnika demokratyczny, w jej funkcjonowaniu nie ma nawet „d” z demokracji. A zwłaszcza z demokracji liberalnej. Wbrew nazwie ugrupowania, od swego zarania koalicja jest wyraźnie antynatowska, eurosceptyczna (i co ciekawe ów eurosceptycyzm był ważnym elementem jej programów wyborczych)⁶⁹, proserbska i prorosyjska. Jeden z jej liderów – Andrija Mandić – nosi, szcząc się tym faktem, honorowy tytuł czetnickiego wojewody.

DF zajął w wyborach drugie miejsce (tabela 1) i uzyskał 27 mandatów. Formalnie wygrała DPS, mimo spadku poparcia, jednak z uzyskanymi wówczas 30 mandatami nie była w stanie znaleźć partnerów koalicyjnych umożliwiających jej utworzenie rządu. Natomiast DF miał poparcie dwóch innych koalicji wyborczych, dysponujących łącznie 14 mandatami, co zapewniało mu dokładnie 41 niezbędnych głosów poparcia w parlamencie. Przy czym, między innymi z uwagi na opór zagranicznych partnerów, którzy kontestowali udział polityków skazanych za łamanie demokratycznego porządku, liderzy DF nie weszli do rządu. Nominalnie powołany wówczas rząd szerzej nieznanego z politycznej działalności profesora Zdravko Krivokapicia (wybranego z list DF) miał charakter ekspercki. Choć weszli do niego czołowi politycy innych popierających DF partii, jak lider URA Dritan Abazović. Co znamienne w kontekście opisywanych sporów tożsamościowych, kandydat na premiera został wskazany przez ówczesnego nacjonalistycznie zorientowanego metropolitę SCP w Czarnogórze Amfilohija⁷⁰. Zaś rozmowy dotyczące kształtu powyborczej koalicji i powołania rządu toczyły się w serbskim monastyrze. Stąd nie dziwi, że premier, słynący z zamiłowania do religijnych odniesień, zwykł określać swój składający się z 12 ministerstw gabinet – rządem apostołskim. W opinii sporej części miejscowych badaczy i analityków, głównym celem gabinetu Z. Krivokapicia była „zmiana czarnogórskiej tożsamości, opierającej się na koncepcji obywatelskiej, wieloetnicznej i wielowyznaniowej Czarnogóry” oraz doprowa-

⁶⁹ Szerzej: D. Mikucka-Wójtowicz, *Europeizacja partii i systemów partyjnych w państwach postjugosłowiańskich*, Kraków 2021, s. 150–151.

⁷⁰ Wkrótce potem Amfilohije zmarł na Covid, którego istnienie negował, a jego pogrzeb, który przerodził się w demonstrację polityczną, przyczynił się do wzrostu zakażeń. Premier Z. Krivokapic z kolei publicznie twierdził, że przed zakażeniem chronią głęboka wiara i przyjmowanie komunii. D. Lalović, D. Ivezić, *Crnogorski...*, s. 162.

dzenie do zmiany aktualnej struktury etnicznej państwa, co podkreślał m.in. politolog Zlatko Vujović⁷¹. I takie radykalne stwierdzenia nie były przesadzone. Pierwszą decyzją gabinetu Z. Krivokapicia była, zresztą zapowiadana w kampanii, nowelizacja Ustawy o wolności wyznania i wycofanie krytykowanych przez SCP przepisów. Co znamienne i warte uwagi, ówczesny minister finansów, a obecnie premier, Milojko Spajić, twierdził że do porzucenia zagranicznej pracy i wejścia do rządu Krivokapicia zdopingowało go przyjęcie przez DPS wymierzonej przeciwko SCP ustawy, której się gorąco sprzeciwiał⁷². Ponadto omawiany gabinet forsował wprowadzenie ułatwień w uzyskaniu obywatelstwa dla Serbów mieszkających za granicą, co groziło naruszeniem struktury etnicznej. Jedyną podjętą w demokratycznym duchu decyzją premiera była szybka i zdecydowana dymisja, *nomem omen*, ministra sprawiedliwości, praw człowieka i praw mniejszości – Vladimira Leposavicia, który negocjował, że w Srebrenicy miało miejsce ludobójstwo. Pewnym podsumowaniem prac tego gabinetu może być wręcz miażdżąca ocena zawarta w corocznym raporcie o postępach w procesie integracji europejskiej. Tym bardziej, że w dużej mierze dotyczyła ona niewywiązywania się ze zobowiązań w ramach dwóch kluczowych, nie tylko z perspektywy integracji europejskiej, ale również demokratyzacji państwa, rozdziałów 23. (reformy wymiaru sprawiedliwości i praw podstawowych) i 24. (sprawiedliwości, wolności i bezpieczeństwa)⁷³.

W lutym 2022 roku, po 14 miesiącach urzędowania, gabinet Z. Krivokapicia stał się pierwszym czarnogórskim rządem odwołanym w procedurze wotum nieufności. Pierwszym ugrupowaniem, które wycofało swoje poparcie dla premiera był DF, z którego list uzyskał parlamentarny mandat. Z wnioskiem o wotum nieufności wystąpił wicepremier i lider URA Dritan Abazović. Zaś w parlamentarnym głosowaniu poparłi go m.in. socjaliści z DPS. W kwietniu DPS poparła z kolei mniejszościowy rząd D. Abazovicia. Była to jednak krótka i burzliwa próba współpracy. Rząd D. Abazovicia został odwołany po zaledwie 115 dniach urzędowania, w sierpniu 2022 roku, w obliczu silnego politycznego kryzysu. Później funkcjonował on jako rząd techniczny aż do czasu powołania po przedterminowych wyborach parlamentarnych nowego gabinetu Milojko Spajicia, co nastąpiło w październiku 2023 roku.

⁷¹ Aljazeera Balkans, *Ključni cilj SPC-a je promjena crnogorskog identiteta*, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/12/24/kljucni-cilj-spc-a-je-promjena-crnogorskog-identiteta> (31.12.2023).

⁷² D. Lalović, D. Ivezić, *Crnogorski...*, s. 167.

⁷³ L. Šćepanović, *Vlada premijera Krivokapića odradila tek polovinu europskih obaveza*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-eu-integracije-obaveze-poglavlja-31681777.html> (31.12.2023).

Wbrew wcześniejszym umowom, premier D. Abazović szybko po objęciu tego urzędu zdecydował wraz ze swoim koalicyjnym partnerem – konserwatywną proserbską SNP o podpisaniu specjalnego porozumienia między rządem i SCP, którym gwarantowano jej prawo własności obiektów sakralnych na terenie Czarnogóry⁷⁴. Odpowiedzią na przywołane działania była utrata poparcia ze strony socjalistów i odwołanie rządu w procedurze wotum nieufności. W kolejnych miesiącach, gdy rząd miał wyłącznie techniczny mandat, premier wielokrotnie był upominany przez miejscowych ekspertów o przekraczania wynikających z tej sytuacji uprawnień. Pewną zobiektywizowaną oceną przebiegu demokratycznych przemian w czasie premierostwa Abazovicia są kolejne raporty Komisji Europejskiej, w których wprost zauważono brak zaangażowania nowej ekipy rządzącej w proces integracji. W raporcie negatywnie oceniano zwłaszcza opóźnienia związane z naprawą sytuacji w sądownictwie (m.in. powodujące paraliż części organów) oraz walki z korupcją. Jedyna pochwała dotyczyła dostosowania do polityki zagranicznej UE⁷⁵. Warto wspomnieć, że w wyniku konfliktu z premierem (wówczas już w technicznym mandacie) forsującym ideę przystąpienia do kontrowersyjnej regionalnej inicjatywy Aleksandra Vučića – Otwarte Bałkany, zamiast skoncentrowania się na procesie integracyjnym z UE, z rządu odeszła minister ds. integracji europejskiej Jovana Marović.

Definitywna porażka DPS – wybory prezydenckie i parlamentarne w 2023 roku

Preludium do przedterminowych wyborów parlamentarnych i wygranej Ruchu Europa Teraz! (ugrupowania mającego zaledwie roczny staż) było dość niespodziewane zwycięstwo Jakova Milatovicia, wiceprzewodniczącego partii i właściwie jej „zastępczego” kandydata, w wyborach prezydenckich. W drugiej turze uzyskał on poparcie 58,88%, zaś urzędujący prezydent Milo Djukanović 41,12% głosów⁷⁶. Pierwotnie kandydatem PES! miał być jego lider Miloško Spajić. Jednak, jak ujawnili dziennikarze, miał on również serbskie obywatelstwo, uzyskane już po ogłoszeniu przez Czarnogórę niepodległości.

⁷⁴ BBC na srpskom, *Crna Gora i politika: Pala vlada Dritana Abazovića*, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62615840> (31.12.2023).

⁷⁵ G. Tuhina, *Izveštaj Evropske komisije o Crnoj Gori: Vlasti nisu pokazale posvećenost agendi EU*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/izvestaj-crna-gora-evropska-komisija/32075162.html> (31.12.2023).

⁷⁶ DIK Crna Gora, <https://dik.co.me/izbori/za-izbor-predsjednika-crne-gore/2023-god/> (31.12.2023).

Ponadto ma aktualnie zalegalizowane prawo pobytu na terenie Serbii, dające mu możliwość udziału w wyborach w Serbii, co automatycznie w myśl przepisów wyłączyło go z wyborczej rywalizacji. Co jednak ciekawe inny kandydat w wyborach – Andrija Mandić, lider Nowej Serbskiej Demokracji, który również ma podwójne obywatelstwo nie został zdyskwalifikowany, mimo że nie chciał ujawnić, kiedy uzyskał serbskie obywatelstwo.

Wygrana J. Milatovicia w wyborach prezydenckich dała PES! wiatr w żagle. Dodatkowo politycy tego ugrupowania promowali swoje osiągnięcia z czasów tzw. rządu 12 apostołów premiera Ranko Krivokapicia. Przede wszystkim wyraźny wzrost płacy minimalnej z 250 do 450 euro, dobrze przejęty przez wyborców, choć osiągnięty dzięki neoliberalnej i populistycznej zagrywce ówczesnego ministra M. Spajicia, dzięki zniesieniu składek zdrowotnych, co przejściowo groziło zapaścią służby zdrowia. Również w tym cyklu wyborczym ruch skupiał się na kwestiach ekonomicznych i składał wiele obietnic dotyczących dalszego wzrostu płac, emerytur, ale też skrócenia czasu pracy. Przy czym podawał mało konkretów, w jaki sposób chce je sfinansować. Jedyne źródło, które ujawnił PES!, to likwidacja składki emerytalnej dla pracowników. Co oczywiście w krótkiej perspektywie doprowadzi do wzrostu płac, ale później główne koszty tych „postępowych prospołecznych” reform poniosą obywatele.

Skala wyborczego sukcesu PES! nie była jednak spektakularna. Uzyskał on poparcie 25,53% głosujących, co przełożyło się na 24 mandaty. Dodatkowo uzyskał je przy rekordowo niskiej frekwencji, wynoszącej zaledwie 56%, czyli o dwadzieścia procent mniej niż w 2020 roku. Fakt tak dużej absencji, należy traktować jako przejaw rozczarowania wyborców sytuacją w państwie, także tą po „demokratycznej” zmianie władzy. DPS mimo wyraźnego w porównaniu z poprzednim cyklem poparcia do 23,22%, jest aktualnie drugą najsilniejszą partią. Zdaniem Daliborki Uljarević, analityczki oraz dyrektorki jednego z najważniejszych czarnogórskich prodemokratycznych NGOs-ów, spadek poparcia dla socjalistów wynikał z udzielenia przez DPS wsparcia mniejszościowemu gabinetowi D. Abazovicia, co było krytycznie odebrane przez wyborców partii⁷⁷.

Trwające ponad trzy miesiące perturbacje związane z powołaniem rządu, ujawniły silne wewnętrzne podziały w PES! i brak zaufania między liderami tego ugrupowania. O ostatecznym kształcie koalicji rządowej zdecydowało stanowisko prezydenta Jakova Milatovicia, który domagał się wręcz zaproszenia do współtworzenia rządu koalicji *O przyszłość Czarnogóry*, aby szanować wolę wyborców i uzyskany przez nią wynik. Oficjalnie ZBCG na razie nie uzyskała stanowisk w rządzie, ma je otrzymać podczas rekonstrukcji. Jednak

⁷⁷ M. Čonjagić, *Crna Gora posle vanrednih izbora*, «Danas» 14.06.2023, s. 18.

politycy ZBCG otrzymali kilka stanowisk sekretarzy stanu w ministerstwach, a tym samym *de facto* mają już realny udział we władzy. Ponadto, mimo jawnego upominania przez zagranicznych partnerów, i to zarówno europejskich, jak i amerykańskich, że niewłaściwe będzie powierzenie stanowiska marszałka Skupsztiny Andriji Mandiciowi, jednemu z głównych oponentów członkostwa Czarnogóry w NATO, D. Mandić uzyskał fotel przewodniczącego parlamentu. Co więcej, w czasie głosowania nad wotum zaufania dla nowego rządu Milojko Spajicia i powierzeniem D. Mandiciowi stanowiska marszałka, D. Mandić uzyskał 3 głosy więcej niż „powstający w bólach” gabinet M. Spajicia (odpowiednio: 49 i 46). W bardzo krótkim okresie swego funkcjonowania rząd i politycy koalicyjnej większości podjęli kilka kontrowersyjnych decyzji i działań, które podzieliły i tak silnie w ostatnich latach spolaryzowane czarnogórskie społeczeństwo. Premier M. Spajić zdecydował się na przeprowadzenie spisu powszechnego, mimo zaleceń międzynarodowych instytucji, żeby nie przeprowadzać go w latach wyborczych. W tzw. kampanię „profrekwencyjną” przed spisem, jak ją określano, silnie była zaangażowana SCP oraz serbscy politycy. Jej celem był jednak nie tyle sam wzrost partycypacji, co raczej zmiana struktury demograficznej państwa. Przede wszystkim liczyli na to, że wzrost liczby osób deklarujących serbską narodowość wzrośnie do 30%, co dawałoby im podstawy do domagania się większej autonomii. Z drugiej strony, że liczba osób deklarujących posługiwanie się serbskim językiem przekroczy granicę 50%, co dałoby możliwość nowelizacji konstytucji i uznania go za język urzędowy⁷⁸. W polityce aktualnych serbskich władz niestety wciąż pokutuje anachroniczna Herderowska wizja kulturowej tożsamości z językiem jako jej głównym wyznacznikiem. Z kolei pierwszą zagraniczną podróżą przewodniczącego Zgromadzenia D. Mandicia był wyjazd do Belgradu i udział w świętowaniu z Aleksandrem Vučićem i jego Serbską Partią Postępową (SNS) zwycięstwa w wyborach parlamentarnych, co wywołało spore oburzenie w Czarnogórze⁷⁹.

⁷⁸ S. Janković, *Počela kampanija za povećavanje broja Srba na popisu u Crnoj Gori*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-popis- stanovnistva-kampanja/32633265.html> (31.12.2023).

⁷⁹ Dodatkowo w tym cyklu wyborczym, a zwłaszcza w wyborach lokalnych w Belgradzie, odnotowano rekordowo dużo, nawet jak na standardy SNS, nieprawidłowości i naruszeń demokratycznych zasad, w tym masowy trend głosowania (czasem nawet kilkukrotnego) mających podwójne obywatelstwo mieszkańców Bośni i Hercegowiny. Manipulacje spisami wyborców zostały odnotowane przez międzynarodowych obserwatorów i udokumentowane m.in. przez belgradzką organizację CRTA. Zaś unijni politycy, w poprzednich wyborach dość powściągliwi, zaczęli mówić o zaistniałych manipulacjach, a nawet zastanawiać się nad zamrożeniem Serbii negocjacji akcesyjnych. Faktycznie i tak od trzech lat tkwiących w martwym punkcie. Jedynymi obserwatorami, którzy nie tylko nie widzieli żadnych problemów w przebiegu wyborów, ale wręcz chwalili ich organizację – co zupełnie nie zaskakuje – byli obserwatorzy z Rosji.

Przewodniczący parlamentu, który cały czas tłumaczył, że była to jego prywatna wizyta, został nawet upomniany przez prezydenta. W wieczorne wyborczym SNS poza D. Mandićem brał udział także prezydent Republiki Serbskiej Milorad Dodik, co pokazywało pewną namacalną granicę zasięgu wpływów serbskich (tzw. serbski świat), ale też rosyjskich w regionie. Z kolei na początku stycznia 2024 roku przewodniczący parlamentu D. Mandić rozpętał kolejną burzę, gdy oficjalnie przyjął w swoim gabinecie w Skupstzinie metropolitę SCP w Czarnogórze – Joannicjusza (Metropolitę Czarnogóry i Przymorza), honorując go umieszczeniem obok czarnogórskiej i unijnej również serbskiej flagi, co uwieczniono na zdjęciach. Termin przywołanej wizyty przypadł w okresie, gdy SCP zaczęła się domagać wprowadzenia religii do szkół. Zaś śledztwo dziennikarskie pokazało, że serbska flaga jest stale obecna w gabinecie przewodniczącego Zgromadzenia. Pokazuje to, że przywoływane już zarzuty opozycji i miejscowych badaczy wobec proserbskich ugrupowań o widoczną po 2020 roku klerikalizację społeczeństwa i propagowanie serbskiego imperializmu, nie są bynajmniej przesadzone. Z drugiej strony, w kilkumiesięcznym okresie od powołania rządu między premierem, prezydentem i przewodniczącym Skupstziny trwają niekończące się i groteskowe spory kompetencyjne, co pokazuje ich wzajemną nieufność. Nie jest to też dobrym prognostykiem dla dalszej i efektywnej współpracy.

„Czarnogórze przydarzyła się demokracja...”⁸⁰ Ocena czarnogórskiego reżimu politycznego

Pewną zobiektywizowaną miarą funkcjonowania czarnogórskiego reżimu politycznego i skali naruszeń demokratycznych zasad przez DPS, a po 2020 roku przez zwycięską opozycję, mogą być oceny fundacji Freedom House, Instytutu V-Dem czy ostatnie coraz bardziej krytyczne raporty Komisji Europejskiej dotyczące postępów procesu negocjacji oraz oceny unijnych urzędników, że w ostatnich latach nie widać zaangażowania czarnogórskich władz w ten proces⁸¹. Do przywoływanej optymistycznej oceny premiera Z. Krivokapicia, że Czarnogórze przydarzyła się demokracja, właściwie przychylił się tylko

⁸⁰ „Przydarzyła nam się demokracja (pierwsza zmiana władzy) i wolność” – komentarz ówczesnego kandydata na premiera Zdravko Krivokapicia do wyniku wyborów z 2020 roku: *Krivokapic: Uradili smo sve što smo mogli*, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/633392/krivokapic-uradili-smo-sve-sto-smo-mogli-a-ispali-krivi-svima-i-svakome> (31.12.2023).

⁸¹ DG NEAR, *Montenegro report 2022*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/montenegro-report-2022_en (31.12.2023).

Instytut V-Dem. W raporcie z 2022 roku wahano się z oceną czarnogórskiego reżimu, klasyfikując go jako autokrację wyborczą z szansą przejścia do wyższej kategorii⁸². Zaś w 2023 roku zaktualizowano ocenę i uznano reżim w latach 2021–2022 za demokrację wyborczą⁸³. Raporty pozostałych podmiotów są bardziej krytyczne. W przypadku Freedom House przełomowy był rok 2020, kiedy Czarnogóra, ale również Serbia, pierwszy raz od 2003 roku, przesunęły się w rankingu z grupy państw zaliczanych do nieskonsolidowanych demokracji do tzw. reżimów hybrydowych⁸⁴. Choć w opinii miejscowych ekspertów, fakt że ta „degradacja” nastąpiła dopiero wówczas pokazywał, że długo nad jakość demokracji przedkładano jednak stabilność władzy⁸⁵. Ponieważ ówczesna ocena bazowała na sytuacji z 2019 roku, niewątpliwie obciążała polityczne konto DPS i Milo Djukanovicia. Jednak po przejęciu władzy przez siły opozycyjne nie widać niestety poprawy. A wręcz dotychczasowe „grzechy” DPS, krytykowane przez opozycję, jak: nepotyzm czy partyjne zatrudnienia, zaczęły bardzo szybko obciążać jej polityczny rachunek⁸⁶. Potwierdził to m.in. raport oceniający sytuację w czasie kampanii w wyborach prezydenckich w 2023 roku, przygotowany przez pozarządową organizację CEMI, od lat specjalizującej się w badaniach tego typu naruszeń⁸⁷. Coraz większym problemem jest też postępująca klerykalizacja państwa i działania dodatkowo polaryzujące społeczeństwo.

Patrząc na proces integracji europejskiej, który faktycznie też jest ściśle powiązany z postępami demokratyzacji ubiegających się o członkostwo państw, Czarnogóra pozostaje liderem wśród państw kandydujących, jeśli chodzi o jego zaawansowanie. Oficjalnie proces negocjacji rozpoczęła w czerwcu 2012 roku, zaś w czerwcu 2020 roku (niespełna dwa miesiące przed wyborami parlamentarnymi, w których DPS straciła władzę), ówczesnemu rządowi socjalistów udało się otworzyć ostanie rozdziały negocjacji akcesyjnych (trzy z nich są tymczasowo zamknięte). Zaś od 2020 roku nie widać w tym procesie absolutnie żadnego postępu, mimo chętnie podkreślanej w publicznych wystą-

⁸² V-Dem Institute, *DEMOCRACY REPORT 2022 Autocratization Changing Nature?*, s. 45, file:///C:/Users/Dell/Downloads/dr_2022-2.pdf (31.12.2023).

⁸³ V-Dem Institute, *DEMOCRACY REPORT 2023...*, s. 40.

⁸⁴ Freedom House, *Freedom In the World 2020. Montenegro*, <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2020> (31.12.2023).

⁸⁵ A. Durović, *Kako se Crna Gora našla u 'hibridnim režimima'*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/freedom-house-crna-gora-demokratija-pad-hibridni-re%C5%BEim-analiza/30596127.html> (31.12.2023).

⁸⁶ Z. Vujović, A. Nenezić, *Montenegro in Crisis. Navigating Political Turmoil and the Path to European Integration*, «Südosteuropa Mitteilungen» 2023, nr 2, s. 33.

⁸⁷ CEMI, *Abuse of State Resources. Presidential Elections in Montenegro. Policy Studies*, Podgorica 2023.

pieniach przez polityków zwycięskich koalicji jego wagi. Dobrym przykładem realnego zaangażowania nowych czarnogórskich władz w proces odblokowania negocjacji jest wspomniane już ociąganie się w spełnianiu wyznaczonych wstępnych ponad osiemdziesięciu wymogów, głównie w ramach kluczowych dla negocjacji rozdziałów 23. i 24., bez których nie ma szansy na jakikolwiek postęp. Na patową sytuację wielokrotnie w ostatnich latach zwracało uwagę w swoich raportach Centrum Edukacji Obywatelskiej i jego dyrektorka Daliborka Uljarević⁸⁸. Nowy negocjator Czarnogóry – Predrag Zenović twierdzi jednak, że liczy na szybkie odblokowanie negocjacji i postęp procesu, gdyż w jego opinii wskazane wymogi mają przede wszystkim charakter techniczny⁸⁹. Zamiast skupić się na wypełnianiu wstępnych zobowiązań, nowy premier Milojko Spajić chwalił się, że na koniec 2023 roku udało się częściowo rozwiązać jeden z wytykanych w kolejnych unijnych raportach problemów i odblokować część organów władzy sądowniczej, w tym niedziałający od ponad roku Trybunał Konstytucyjny (obsadzonych było 3 z 7 miejsc). Nie jest to bynajmniej nowa praktyka. Obrazowo opisał ją swego czasu serbski politolog Filip Ejodus. Podsumowując serbskie zmagania z unijnymi instytucjami, stwierdził on, że ważne jest „odgrywanie kooperatywności przed brukselskimi biurokratami”⁹⁰.

Podsumowanie

Patrząc z perspektywy badań tranzytologicznych, fakt trzydziestoletniej dominacji DPS ma swoje dalekosiężne skutki. Samuel Huntington wskazywał jako wymóg konsolidacji demokratycznego porządku konieczność dwukrotnej zmiany władzy. Pierwsza z nich, czyli utrata władzy przez ugrupowanie, które zwyciężyło w pierwszych wyborach czasu przemian, ma znaczenie symboliczne. Druga alternacja władzy z kolei potwierdza, że w państwie istnieją co najmniej dwa relewantne ugrupowania akceptujące rudymenarną dla demokracji zasadę wyborczej niepewności i wyłaniania rządu w wyborach⁹¹. Ponadto alternacja władzy, zwłaszcza w młodych demokratyzujących się państwach była postrzegana jako zabezpieczenie przed uzurpacją władzy ze strony części aktorów politycznych, ale też generowaniem pewnych patologicznych zjawisk

⁸⁸ CGO, <https://cgo-cce.org/2023/02/16/decenija-crnogorskih-pregovora-sa-eu-kako-izaciz-kruznog-toka/> (31.12.2023); N. Zečević, *Spajić nije kao Ana Brnabić. Budućnost PES-a neizjesna. Intervju: Izvršna direktorka Centra za građansko obrzovanje Daliborka Uljarević, «Pobjeda»* 31.12.–1.2.01.2024, s. 4.

⁸⁹ J. Đurišić, *Glavni pregovarač sa EU Predrag Zenović za Pobjedu. Crna Gora je za Brisel i dalje lider u integracijama, «Pobjeda»* 6-7.01–8.01.2024, s. 4.

⁹⁰ *Intervju: Filip Ejodus – politolog. Vreme je da neko upali svetlo, «Vreme»* 27.10.2016, nr 1347.

⁹¹ S. Huntington, *Trzecia fala...*, s. 269–270.

społecznych. A te, jak pokazuje historia Czarnogóry, ale też włoskiej DC, często są wpisane w koszty funkcjonowania partii dominujących. W Czarnogórze wymóg zmiany władzy nie został spełniony przez pierwsze trzy dekady. W kontrze do słów S. Huntingtona, często sama alternacja władzy, a nawet fakt akceptacji wyborczej porażki przez kolejne przegrywające wyborczą realizację ugrupowania, nie gwarantują utrzymania demokratycznego kursu; tym bardziej jakości demokracji. W ostatnich latach widać trend, że zwyciężający w wyborach populiści stosują później działania na rzecz jej regresu, zostawiają swoim następcom coraz słabsze instytucje. Mimo różnych, często znaczących, nieprawidłowości w funkcjonowaniu państwa pod przywództwem DPS, o których była mowa, była ona jednak motorem uzyskania przez Czarnogórców niepodległości. Ale też modernizacji państwa, jego demokratyzacji i europeizacji. Choć naruszenia demokratycznych zasad sprawiły, że jakość ustanowionej w czasie rządów DPS demokracji permanentnie była niska. Jednak w ugrupowaniach, które zwyciężyły w wyborach w 2020 i 2023, nie widać niestety żadnego potencjału modernizacyjnego, który mógłby wzmocnić, a właściwie przywrócić demokratyczny porządek.

Bibliografia

- Aljazeera Balkans, *Ključni cilj SPC-a je promjena crnogorskog identiteta*, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/12/24/kljucni-cilj-spc-a-je-promjena-crnogorskog-identiteta> (31.12.2023).
- Beach D., Pedersen R.B., *Process-tracing Methods. Foundation and Guidelines. Second Edition*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2019.
- Bermeo N., *On Democratic Backsliding*, «Journal of Democracy» 2016, vol. 27, nr 1.
- Bieber F., *Mechanism of Authoritarianism*, [w:] F. Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, Palgrave Macmillan, Cham 2020.
- Bieber F., *Post-Yugoslav Patterns of Democratization*, [w:] S.P. Ramet, Ch.M. Hassenstab, O. Listhaug (red.), *Building Democracy in the Yugoslav Successor States*, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Bieber F., *The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies*, «Horizons» 2018, nr 10.
- Bujwid-Kurek E., *Państwa południowosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.
- Carothers T., *The End of the Transition Paradigm*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 1.
- Čonjagić M., *Crna Gora posle vanrednih izbora*, «Danas» 14.06.2023.
- Darmanović S., *Crna Gora i međunarodna zajednica – od klienta do „troublemaker”-a*, «Yearbook of the Balkan Rights Network» 2001.
- Diamond L., *Developing Democracy. Toward Consolidation*, The John's Hopkins University Press, Baltimore–London 1999.
- Diamond L., *Elections Without Democracy. Thinking about Hybrid Regimes*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 2.
- Djurović G., Lajh D., *Relationship with the European Union: Slovenia and Montenegro Compared*, «Politics in Central Europe» 2020, vol. 16, nr 3.

- Dolenec D., *Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe*, ECPR Press, Colchester 2013.
- Domachowska A.B., *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991–2018. Geneza i uwarunkowania*, Toruń 2019.
- Džankić J., Keil S., *State-sponsored Populism and the Rise of Populist Governance: The Case of Montenegro*, «Journal of Balkans and Near Eastern Studies» 2017, vol. 19, nr 4.
- Eberhardt P., *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze byłej Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005.
- Goati V., *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003.*, Beograd 2013.
- Huntington S., *Trzecia fala demokracji*, Warszawa 1995.
- Ishiyama J., *Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe*, «Nations and Nationalism» 1998, vol. 4, nr 1.
- Jovanović M., *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd 2008.
- Komar O., *The Elephant in the Room: Illiberal Politics in Montenegro*, «Southeast European and Black Sea Studies» 2020, vol. 20, nr 1.
- Kordić S., *Jezik i nacionalizam, Srednja Europa*, Zagreb 2010.
- Kovačević D., *Partije i partijski sistemi na postjugoslovenskom prostoru*, Beograd 2023.
- Lalović D., Ivezić D., *Crnogorski izazovi*, Zagreb 2021.
- Lewitsky S., Way L., *The New Competitive Authoritarianism*, «Journal of Democracy» 2020, vol. 31, nr 1.
- Lewitsky S., Way L.A., *The Rise of Competitive Authoritarianism*, «Journal of Democracy» 2002, vol. 13, nr 2.
- Linz J., Stepan A., *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd 1998.
- Lutovac Z., *Populism, Stablocracy and Multiculturalism*, Beograd 2020.
- Merkel W., *Embedded and Defective Democracies*, «Democratization» 2004, vol. 11, nr 5.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Europeizacja partii i systemów partyjnych w państwach postjugosłowiańskich*, Kraków 2021.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Transformacja ustrojowa w państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej – geneza, uwarunkowania, przebieg procesu. Uwagi teoretyczne*, [w:] E. Bujwid-Kurek, D. Mikucka-Wójtowicz, *Transformacja ustroju politycznego w wybranych państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, Kraków 2015.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Wpływ nieformalnych sił sprzeciwu na przebieg procesu demokratycznej transformacji w Serbii na przykładzie funkcjonowania służb specjalnych*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2014, t. 41.
- Popović M., *Podijelena nacija. Identitet, država, vlast*, Podgorica 2010.
- Popović P., Ećimović D., *Montenegro's Contentious Politics: How Clerical Protests Brought Down the Government*, «Teoria Polityki» 2023, nr 7.
- Sartori G., *A Typology of Party System*, [w:] P. Mair (red.), *The West European Party System*, Oxford 1990.
- Schimemelfenning F., *Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellation, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe*, «International Organizations» 2005, nr 59.
- Smith G., *Życie polityczne w Europie Zachodniej*, Londyn 1992.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, PWN, Warszawa 2010.
- Šćepanović L., *Vlada premijera Krivokapića odradila tek polovinu europskih obaveza*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-eu-integracije-obaveze-poglavlja-/31681777.html> (31.12.2023).
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2010.

- Tuhina G., *Izveštaj Evropske komisije o Crnoj Gori: Vlasti nisu pokazale posvećenost agendi EU*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/izvestaj-crna-gora-evropska-komisija/32075162.html> (31.12.2023).
- Tusk D., *Szczerze*, Warszawa 2019 (e-book, epub).
- Wojnicki J., *Autorytarne tendencje w państwach postjugosłowiańskich*, «Studia Politologiczne» 2018, vol. 47.
- Vachudova M.A., *Tempered by the EU? Political Parties and Party Systems before and after Accession*, «Journal of European Public Policy» 2008, t. 25, nr 6.
- Vujović Z., Nenezić A., *Montenegro in Crisis. Navigating Political Turmoil and the Path to European Integration*, «Südosteuropa Mitteilungen» 2023, nr 2.
- Zečević N., *Spajić nije kao Ana Brnabić. Budućnost PES-a neizjesna. Intervju: Izvršna direktorka Centra za građansko obrazovanje Daliborka Uljarević*, «Pobjeda» 31.12.–1.2.01.2024.